
KAPİTALİZM VE DEMOKRASİ ÜSTÜNE: PROF. DR. YAHYA SEZAI TEZEL'LE BİR KONUŞMA

Melih YÜRÜŞEN *

Melih Yürüşen: Hocam bu akşam kapitalizm ve demokrasi konusunu işlemek üzere bir aradayız. Kapitalizm aslında pek itibarlı bir kavram değil. Bazıları için öyle görünüyor en azından. Bundan ötürü, kapitalizm yerine piyasa medeniyeti, piyasa ekonomisi, piyasa ilişkileri ya da iktisadi liberalizm kavramlarını tercih edenler var.

Ben bu durumda, kapitalizmin iktisadi gerçeklikte ifade ettiği ilişkiler örgüsünün yanlış yorumlanmış ve yanlış anlaşılmış olmasının önemli bir payı bulunduğunu düşünüyorum. Ama takdir edersiniz ki, yanlış yorumlamalar ve anlaşılmalar öyle kendiliklerinden ortaya çıkmazlar. Dolayısıyla belirttiğim yanlış yorumlamada ve anlaşılmada özellikle belli bir dönemin entelektüellerinin önemli bir rol oynadıklarını kabul etmemiz gerekir.

Şimdi madem böyle bir problem var, o halde biz buradan başlayalım. Demokrasi-kapitalizm ilişkilerine geçmeden önce bir kavramsal netleştirme yapalım. Ben, sizin sadece iktisat tarihine değil, aynı zamanda, bu iktisat tarihini var eden moral ve felsefi arka plana

---

* Araştırmacı Yazar.

da en iyi nüfuz edenler sıralamasının başında yer aldığınızı biliyorum. Bu konuda bir kavramsal netleştirme ile başlayabilir misiniz? Bu sizin için uygun bir başlangıç noktası gibi görünüyor mu?

Yahya Sezai Tezel: Bir yerden başlamak lazım; onun için kapitalizm kategorisini incelemek belki iyi bir başlangıç olabilir. Şimdi niye insanlar kapitalizm kelimesini kullanmasından kaçınıyorlar? Belki onu cevaplamamız lazım. Çünkü kapitalizm her ne ise, onun oluşturduğu gerçekliğe sempati ile bakmayanlar, bu gerçeklikten memnun olmayanlar, kısaca bu gerçekliğin tırnak içinde "karşıtları", kapitalizm terimini sermayenin, sermaye dallarının ya da zenginlerin zulmü gibi bir olumsuzlama kategorisi olarak kullandıkları için, işin böyle olmadığını anlatmak isteyen kapitalizmden olumlu bahsetmek isteyen insanlar, kapitalizm her ne ise, onu, başka terimlerle, kavramlarla ifade etmeyi tercih ediyorlar.

Şimdi bu kapitalizmde, kapitalizm kategorisinde iki parça var. Bir "kapital" var bir de "izm" var. Bu ikisi bir araya gelince, bir sosyal sistem, bir hakimiyet sistemi, bir sosyal sistem ima ediyor. Bir ideolojik hakimiyet yaygınlık ima ediyor. Onu belki daha sonra ele almak üzere bu kapital kavramı üzere durmamız lazım. Bence bu kapital kavramından, demokrasi ve kapitalizm kavramlarına, ilişkisine geçmek için de faydalanabiliriz.

Şimdi *kapital*, Latince "kelle", "kafa" kelimesinden geliyor; burada servet karşılığında kullanılıyor. Ama nasıl bir servet? Biriktirilmesinin ve korunmasının kurumsallaştığı bir ortamda biriktirilen servet. Yani iktisat tarihi ve iktisat teorisinde, kapital dediğimizde üretime tahsis edilen ve satın alma gücü taşıyan bir servet kategorisini işaret ediliyor.

Melih Yürüşen: Bu tek başına olumlu bir şey değil mi?

Yahya Sezai Tezel: "Buna olumludur mudur değil midir" diye bakmaktan ziyade, bunun tarihteki durumlara işaret ettiğini görmek gerek. Çünkü servet hep var olmuş. Uygarlık tarihiyle beraber servet, yani başka insanların emeğini veya ürünlerini satın almaya yarayan biriktirilmiş satın alma gücü hep var olmuş. Birileri *bu anlamda* servete hep sahip olmuş.

Melih Yürüşen: Öyleyse kapital adını verdiğimiz servet başka tür bir servet.

Yahya Sezai Tezel: Aynen öyle. Kapitalizm dediğimiz vakit, kastedilen türden servet olarak kapitalden, tarihin belirli bir döneminde, belirli bir ortamda ortaya çıkan bir servetten söz ediyoruz..

Melih Yürüşen: Belli bir coğrafya diye de ilave edebilir miyiz?

Yahya Sezai Tezel: Burada coğrafya, kültürel, hukuki, siyasi ortamdan daha az önemli. Mesela İngilizler Japonya'da yaşıyor olsalardı, İngiltere'de ortaya çıkan kapitalizm, Japonya'da ortaya çıkabilirdi. Ama kapital, coğrafyadan çok, belirli bir toplumsal ortamda ortaya çıkan türden serveti işaret ettiği için, bir özel tarihi kategori olarak kapitalde ayırt edici olan nedir diye düşünersek, bunun cevabı bence çok net. Kapital, bir veya birkaç insanın, bir ailenin elinde biriktirilmesi, başkalarının ve devlet dahil toplumun çeşitli güç odaklarının keyfi müdahalelere karşı korunması kurumsal olarak sağlama bağlanmış bir servettir.

Melih Yürüşen: Kurumsal olarak sağlama bağlanmakla hukuku mu kastediyorsunuz?

Yahya Sezai Tezel: Tabii, mesela, Osmanlı İmparatorluğunda, Halil İnalçık Hoca'nın kulakları çınlasın, kapital birikimi var ama, bir kapitalizm yok. Çünkü Osmanlı'da kapital birikimi, servetin kapitalizmdeki kastedilen türden kapital haline dönüşmesini mümkün kılacak bir ortam içinde olmuyor.

Melih Yürüşen: Yani...

Yahya Sezai Tezel: Yanisi şu: Keyfi müdahalelere karşı korunan ve bu şekilde biriktirilmesi teminata bağlanmış bir servet kategorisi Osmanlı İmparatorluğunda klasik çağda yok.

Melih Yürüşen: Bu önemli bir tespit. Benzer bir tespiti Hume da yapıyor. Hume, Osmanlı "adaletini" kelimenin tam ve doğru anlamıyla "kölelik" olarak nitelerken, bu görüşünü mülkiyete ilişkin keyfi uygulamalara dayandırıyor. Yani sizin kastettiğiniz anlamda kapitalin devlet katından gelen müdahalelere karşı açıklığına ve korunmasızlığına işaret ediyor.

Bu da özgürlük yokluğu demek. Çünkü özgürlükten veya özgürlüğün garanti altına alınmasından önemli ölçüde anlaşılan da bu: mülkiyetin despotizm veya tiranlık diye adlandırılan keyfi müdahalelerden uzaklığı, muafiyeti, masuniyeti.

Sanırım kapitalizm ile demokrasi arasında ilişki kurmamızı sağlayacak unsurlar da aslında buradan kaynaklanıyor. Eğer mülkiyet keyfi müdahalelere karşı koruma altına alınmamışsa, bir ülkede ve bir kültürde demokrasiyi var edecek koşulların ortaya çıkması konusunda da belirli problemler veya gecikmeler yaşanması

kaçınılmaz olacaktır veya sonraki evrelerde demokrasinin sürdürülmesi hiç kolay olmayacaktır diyebilir miyiz? Ben diyebileceğimizi düşünüyorum. Siz bu konuda ne dersiniz?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi çok doğru şeyler söyledin. Ama seni dinlerken orada, bizim özellikle Türkiye’de son yıllarda moda haline gelen, devlet olgusundan hoşlanmayan, bir tırnak içinde “liberalizm” perspektifinden olaya yaklaştığımız takdirde yapabileceğimiz bir hatadan kaçınmamız gerektiği aklıma geldi. O da şu: Şimdi, kapital, kurumsal olarak biriktirilmesi ve sürdürülmesi, bir sonraki kuşağa intikali dahil, veraset, mülkiyet ve özel olarak ilişkili bir müessese, yani, sadece bir kuşağın sağlama bağlanmış mülkiyeti değil. İnsanın teminata bağlanmış, fakat daha kendisi hayatta iken teminata bağlanmış sahipliğini ve kullanma haklarını, bir sonraki kuşağa da aktarabilmesi, zaman dilimleri arasında satın alma gücünün transferi meselesi açısından da çok önemli.

Çünkü iktisadi hayatta sadece sahiplenme, bu gün için sahiplenme problemi önemli değil, aynı zamanda, bu günkü satın alma gücünün zaman dilimleri üstünde taşınabilmesinin sağlanması da çok önemli bir mesele. Diyelim ki 50 yılda hasat verecek bir kavaklık yetiştiriyorsam, bu proje, benim bu 50 yıl içinde ölmem durumumda, bu projeye ilgili varlık haklarının nasıl sürdürüleceği meselesinin çözülmüş olup olmadığını gündeme getirir. Yani veraseti gündeme getirir.

Şimdi veraset dahil, varlık haklarını ben, ki burada varlığı *property* karşılığında, ama insanın moral varlığını, fiziki varlığını, canını ve haysiyetini, onurunu, kişiliğini içerecek bir şekilde, yani Locke’un kastettiği anlamda kullanıyorum; aynı varlıklar olarak değil. Varlıkların en başında insanın kendi varlıkları geliyor. Şimdi varlık haklarının keyfi müdahalelere karşı korunması meselesinin tırnak içinde bir “devlet” boyutu var. Bir de öteki insanlar boyutu var. Toplum boyutu var.

Kurumsal olarak doğru çözüm, sadece, keyfi müdahalesi engellenmiş bir devleti gerektirmiyor. Aynı zamanda anarşi ortamının engellenmesini, yani insanların da doğa halinde değil, toplum halinde yaşamaları probleminin çözülmüş olmasını gerektiriyor. Şimdi biz mesela Osmanlı tarihine baktığımızda, problem, Osmanlı’da sadece, keyfi olarak uyruklarının varlıklarına el koyabilen devlet değil. Uyruklar kendi aralarında hukuk ortamında sürdürülebilir kararlı bir düzen içinde yaşama problemini de çözememişler. Yani Osmanlı Devletindeki problem-muhtemelen Hume’un eksik gördüğü şey de bu-

sadece Osmanlı devletinin despot olmasından kaynaklanmıyor. Problem, insanların, terazinin bir kefesinde despotizm öteki kefesinde anarşi ortamında kaldığı bir kültürün tarih üstünde sürmesinden kaynaklanıyor.

Melih Yürüşen: Şimdi bütün bu söylediklerinizden, başlangıç noktamızı da göz önünde bulundurursak, şöyle bir şey çıkıyor. Kapitalizm, sizin varlık hakları dediğiniz, benimse çok daha alışılmış bir terim olarak mülkiyet hakları dediğim şeylerin tam anlamıyla güvence altına alınmasını gerektiriyor. Bu güvence aynı zamanda medeniyet dediğimiz, medeni ilişkiler dediğimiz bir vasatın da tesisini gerektiriyor.

Aslında hukukla mülkiyet hakları, hukukun güvencesi altındaki mülkiyet haklarıyla medeniyet arasında bir ilişki var. Eğer bu ilişki var ise, kapitalizm ile medeniyet arasında da bir ilişki var. O halde bütün bunlara rağmen, kapitalizme ilişkin konuşmamın başında söz ettiğim olumsuz çağrışımlar nereden kaynaklanıyor? Neden kapitalizm-medeniyet ilişkisi bu şekilde net bir biçimde kurulamıyor, anlaşılamiyor? Özellikle entelektüeller niçin bu konuda belli problemler yaşadılar?

Ben aslında, hâlâ bu sorunun bu noktada, yani bu ilişkinin neden kurulamadığı noktasında odaklanması gerektiğini düşünüyorum. Hele sizin bu açıklamanızdan sonra.

Yahya Sezai Tezel: Şimdi ben, izin verirken sana katılmayacağım. Çünkü medeniyet ile kapitalizm arasında ya da medeniyet ile mülkiyet haklarının teminat altına alınması arasında birebir bir korelasyon yok. Yani birçok büyük medeniyet, kapitalizm dediğimiz vakit aklımıza gelen tarihi sahneden çok farklı, hem despotizmin hem de anarşinin sürdüğü ya da ağırlıkla despotizmin sürdüğü; insanların, idare eden insanların, hatta hükümdarların kurumsal olarak korunan varlık haklarının olmadığı ortamlarda olmuştur. Mısır medeniyeti. Mısır medeniyetinde varlık hakları yok. Çin medeniyeti. Çin'de varlık hakları yok. İstisnai olan, bir medeniyetin temel organizasyon köşe taşı olarak insanların, kendi bedenleri ve tırnak içinde "itiraz etme hakları" da dahil, moral varlıkları üstünde hak sahibi olmaları kuralını, toplumsal siyasal örgütlenmenin köşe taşı haline gelmesi. Bu bir istisnai medeniyet...

Melih Yürüşen: O zaman piyasa medeniyeti dememiz doğru olmuyor mu?

Yahya Sezai Tezel: Piyasa medeniyeti de dememek lazım. Çünkü bunun ortaya çıkmasıyla, tarihi süreç olarak kapitalizmin ortaya çıkması gene farklı şeyler. Yani ben, hem demokrasinin hem kapitalizmin tarihinin veya mantiki yapılarının kurgusunun ya da toplumsal felsefi kurgusunun irdelenebilmesi için, bir sanayileşme, moderniteye dönüşüm olarak kapitalizmin gelişmesinin tarihinden, bu meselelerin kopartılması gerektiği kanaatindeyim.

Mesela eski Yunan'ın, modernitedeki iktisadi veya siyasi hayatla çok fazla bir alakası yok. Bir tarafta kölelik var, öteki tarafta çok mütevazı yaşanan bir tarım temelli uygarlık. Yani Eski Yunan, eski Helen dünyasının, Adam Smith sonrası Avrupa'daki kapitalist iktisadi dönüşümle alakası yok.

Ama bu benim işaret ettiğim mesele, yani insanın kendi bedeni ve moral varlığı üstünde hakları olan türden bir varlık olduğuna dair bir dünya görüşünün, bir dünyaya bakışın, böyle bir tasarımın tarihi açısından eski Yunan'daki durum çok önemli. Keza Roma'nın dağılmasından sonra erken orta çağlar, daha sonra demokrasi ve kapitalizmin gelişmesi olgunlaşmasının içinde mümkün olduğu temellerin atılması açısından önemli. Erken ortaçağlar Avrupa'sı önemli. Buralardaki ortamda da, gene bir kapitalist iktisadi düzen açısından, bizim bugünkü dünyaya çok fazla benzer bir taraf yok.

Melih Yürüşen: Hatta bazıları Adam Smith'in endüstriyel kapitalizmin asıl patlama yaptığı dönemden önce yaşamış olmasından kalkarak, onun teorisinde endüstriyel kapitalizmin bazı unsurlarının doğal olarak yer almadığını belirtiyorlar...

Yahya Sezai Tezel: Adam Smith, endüstriyel kapitalizmin gündeme getirdiği meseleleri açıklamaya çalışırken, mesela iş bölümünde, bir toplu iğne üretiminde bir kişinin toplu iğnenin tamamını yapması ile, bir kişinin teli çekmesi, başka birinin kesmesi, ötekisinin ucunu sivrilmesi, bir diğer insanın tepesini tokmaklaması sürecinin ayrıştırılmasını, yani iş bölümünün gelişmesini anlatırken, imalat sanayindeki gelişmeleri görüyor. Ama bunu tarım temelli bir dünyanın kategorileri ile yaparken kendi dünyasının sınırlamaları içindeydi. Bu da doğaldı. Çünkü hiç kimse, benim kanaatime göre, peygamberler dahil, içinde yaşadıkları dünyanın içinde görünenlerin ötesindeki şeyi göremez.

Benim demokrasi ve kapitalizm tartışmasında bu sohbet, asıl köşe taşı veya ana mesele olarak uygulamak istediğim şey, öyle bir dünya tasarımı ki, ya da öyle bir örgütlenme, zımnı bir sözleşme örme projesi ki, pratik nedenlerden de ötürü, belki asli olarak pratik nedenlerden ötürü, insanlar, kendi aralarındaki örgütlenmeyi her birinin haklarının korunmasını önemseyen bir kooperatifleşme süreci gibi yapıyorlar. Öyle ki, bunun içindeki prens veya kral veya askeri örgütlenmenin başındaki komutan, kendisini eşitler arası birinci olmanın ötesinde bir rol içinde aktaramıyor. Ona tabi olanlar da, onu, eşitler içinde birinci olmanın ötesine geçen bir rolde görmüyorlar, ona bu şekilde tabi olmuyorlar.

Melih Yürüşen: **Bunun belirleyici nedeni veya nedenleri..**

Yahya Sezai Tezel: Bildiğiniz gibi bu mesele çok tartışılmış. Mesela Germen kültürlerinin bu tarım temelli uygarlık öncesi özellikleri ile, Eski Yunan- Roma içinde süren, Eski Yunanın, siyasi olayı, bir insan ürünü gibi gören, açıklamaya kalkan, yani siyasi olayı Tanrısal bir olay değil de beşeri bir olay gibi ele alan bakış açısı. İnsanların yaşadıkları siyasi süreci, eski Helen kültüründe, çömlek yapmalarını açıklar gibi ele almışlar. Devlet yapılarıyla insanların, bir devlet üretmeleriyle, buğday üretmeleri arasında ontolojik bir varlık statüsü farkı görmemişlerdir.

Eşsiz olan şey bu eski Yunan düşüncesinde. Mesela bu ikisinin eklemleşmesi ne ölçüde önemli, hangisi daha ağır basıyor? Bunları tartışmak zor. Ortak hakların olduğu ve içinde bireylerin de aynı zamanda dokunulmaz farklı haklarının olduğu bir tasarım. Bunun İngiltere'deki temellerine baktığımızda, İngiltere'de bir kapitalizmden söz edebileceğimiz bir ortam yok.

Melih Yürüşen: Haklısınız. Bir bakıma, Kralın tam da sizin tarif ettiğiniz şekilde eşitler arasında birinci olmaktan öte bir rolü olamayacağını tescil eden Magna Carta'nın imzalandığı sırada, yani 1265'te İngiltere'de kapitalizmi haber veren bir ortamın var olduğunu söyleyemeyiz.

Yahya Sezai Tezel: Ben bu kapitalizm meselesini doğru ele alabilmemiz için feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, kölecilik gibi kategorilerin söyleminin bütünü ile dışına çıkmamız gerektiği kanaatindeyim. Çünkü, acaba İngiltere feodalizmden kapitalizme mi geçti, yoksa İngiltere'deki kapitalizm, İngiltere'de feodalizm dediğimiz durumun özellikleri miydi? İngiltere'de daha sonra kapitalizme geçiş, acaba İngiltere'de bizim feodal dediğimiz dönemde, İngiltere'deki

feodalizmi öteki toplumsal ortamlardan farklılaştıran özellikleri olduğu için mi kapitalizm ortaya çıktı? Ben o kanaattem ki, İngiltere’de kapitalizme geçiş, İngiltere’deki feodalizm sayesinde oldu.

Melih Yürüşen: Bu, İngiliz tarihi için de önemli bir tartışma. İngiliz tecrübesinin “unique”liği, eşsizliği. Şüphesiz bu, mesela, Hume’un “History of England”da gösterdiği gibi, fanatik Whigler tarafından öyle olduğu iddia edilse de, sadece Anglo-Saxon imzalı değil. Normanların İngiltere’yi fethetmesi ve kendi feodal hukuklarını İngiltere’deki feodalizme eklemlemlenmekle kalmayıp, sizin ifadenizle, öteki toplumsal ortamlardan farklılaştıracak şekilde İngiltere’ye aktarmaları, bunun sonucunda mülkiyet hakkının ve ilişkili unsurların teminat ve garanti altına alınmış olması gibi faktörler de belirleyici olmuş İngiliz tecrübesinde.

Ama İngiliz tecrübesinin spesifikliğinin kökleri ve nedenleri konusunda ileri sürülen fikirler ne olursa olsun, sonuçta, sizin yorumunuzun, tarihsel gerçekliğe son derece uygun düştüğünü düşünüyorum. En azından benim okumalarımın bu sonuç çıkıyor. Yine de insan, kolaylaştırıcı başka unsurlar olmalı diye düşünüyor. Bu kolaylaştırıcı unsurlar nelerdir?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi benim gibi, Türkiye tarihi içinde toplumsallaşmış, kendi bireyliğini bir Türkiyeli olarak Osmanlı, Bizans vs. tarihinin mirası içinde yaşamış birinin bir avantajı var. Hume’da olmayan bir avantajı var. Çünkü bence kritik mesele, ayırt edici mesele, benim yaşlandığımda fark ettiğim, bana önemli görünen mesele, insanların içine doğdukları ve yeniden üretimine katıldıkları dünya tasarısını, insanların idare edilmesi sorunsalını, yani anarşinin önlenmesi sorunsalını, doğa hali yerine bir toplum halinin ikame edilmesi sorunsalını, metafizik dini bir sorunsal gibi görüp görmedikleri. Bence bu çok önemli bir fark.

Melih Yürüşen: Nasıl yani?

Yahya Sezai Tezel: Çünkü eğer, nomos uyulacak kurallar kümesi bakımından bu problem, yani “insanlar niye birine itaat etmeliler ki?” sorusuna verilen cevap, bunun ayrıntılı kurumsallaşması, yani “kadınla erkek mirasta eşit pay alacak mı almayacak mı?” gibi ayrıntıların cevaplandırılması problemi; insanların içinde doğdukları kültürde, yeniden üretilen kültürde, mesela Çin’de olduğu gibi, Sasani İran’ında olduğu gibi, eğer insanın akli ile erişemeyeceği bir problem olarak idrak ediliyor ve bundan ötürü de, insanı ilgilendirmeyen bir şekilde, insanın

dışından ve insan üstünden eğer çözülmüş gibi algılanıyorsa...Veya bu problem, iradileşmiş hilafetçi devlete döndükten sonraki İslami devletlerde olduğu gibi, insanı ilgilendirmeyen, dışarıdan belirlenen bir sorunsal gibi ele alınıyorsa, o zaman, onu, varlık haklarının korunması meselesi ya da insanların aralarındaki ilişkileri eşitler arası örgütlenme meselesi olarak ele almaları imkanı hiç doğmuyor.

Dolayısıyla İngiliz liberal geleneğinin üstünde olduğu analitik kurgu, bir özel hal ile, bir özel dünya tasarımı ile sınırlı bir geçerliliğe sahip. O da bu gelenek içinde filozofların başlangıçtan itibaren, insanların bir krala itaat etmelerini yahut etmemelerini, birbirleri ile olan ilişkilerinin düzenlenmesini, bütün Avrupa'daki koyu Hıristiyan dininin sızmasına rağmen, Allah'ın müdahale ettiği bir olay olmadığına dair bir görüş içinde meseleyi ele almış, kurgulamış olmalarıyla alakalı.

Melih Yürüşen: Doğal hukukun ve sözleşme teorisinin özü de bu değil mi zaten Hobbes'tan itibaren?

Yahya Sezai Tezel: Gerçi Hobbes'un liberal gelenek içinde yer alıp almadığı bir hayli tartışmalı, ki bana göre değil. Ama Hobbes da her ne kadar niye mutlaka bir krala itaat edilmesi gerektiğini göstermeye çalışıyorsa da, bu kralın buyurma erkinin bir toplumsal sözleşmeyi gerektirdiğini ispat etmek üzere uğraşiyor. Evet, Hobbes da işte, kraliyetin buyurma erkini, babadan oğula geçebilirliği içinde, Adem'e kadar götüren bir şekilde dini gerekçelendirmeyi kullanıyor. Çünkü Hıristiyan, Hıristiyanları da memnun etmesi lazım. Ama bu egzersiz içinden, bu egzersize rağmen, kralın buyurma erkinin meşru olabilmesi için, mutlaka, bir toplumsal sözleşme üstünde duruyor olması gerektiğini ispat etmeye çalışıyor.

Melih Yürüşen: Tabii liberal gelenek içinde toplumsal sözleşmeciler var. Hume gibi Locke'un kastettiği anlamda toplumsal sözleşmeciler olmayanlar var. Yani kralın buyurma erkini geleneğe bağlayanlar var, teamüllere bağlayanlar var.

Yahya Sezai Tezel: Olabilir ama, ben toplumsal sözleşme derken ben orada çok geniş anlamda kullandım. Toplum içinden üretilmiş kültürün bir parçası ile meşru kılınan anlamında. Ama Hume, toplumsal sözleşmeye karşı çıktığında, "toplumsal sözleşmecilerin argümanı yanlıştır. Çünkü kralın buyurma erki, Tanrı'nın ona delege ettiği bir tanrısal krallıktır" diye itiraz etmiyor toplumsal sözleşmeye.

Melih Yürüşen: Bunun tarihsel tecrübede karşılığı olmadığı zemininde, fiktif bir şey olduğu zemininde itiraz ediyor..

Yahya Sezai Tezel: Gayet tabii. Bir toplumsal sözleşme yapılmamış. Ama, zaten toplumsal sözleşmeciler onu kastetmiyorlar ki. Toplumsal sözleşmeciler "rıza'yı kurumsallaşmış bir şekilde sağlayan bir zemin üstünde duruyor olması lazım ki, buna dikkat etmesi lazım ki, buna riayet etmesi lazım ki, buyurma erki meşru sayılsın." diyorlar. Bu, çünkü, fiktif bir şey. Varsayalım ki gibi.

Ben hiçbir toplumsal sözleşmecinin, "insanlar bir araya geldiler de bir sözleşme yaptılar" biçiminde bir şeyi kastettiklerini düşünmüyorum. Gerçi böyle örnekler var. Mesela Amerikan Anayasası bir toplumsal sözleşme. Ama toplumsal sözleşmeci gelenek, "buyurma erkinin toplum içinde bir kontrat, bir sözleşme ile meşrulaştırılması önemlidir" derken, "adeta bir toplumsal sözleşme yapılmış gibi insanların rızasının üretilmiş olmasını var sayabileceğimiz bir durum var ise, buyurma erki meşrudur" diyor.

Melih Yürüşen: Sanırım buradan yavaş yavaş başka alanlara doğru geçebiliriz. Sizin tarif ettiğiniz anlamda toplumsal sözleşme fikriyle kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi değerlendirebiliriz mesela. Kapitalizmin bir iktisadi ilişkiler örgüsü olarak ortaya çıkışıyla modern demokrasileri var eden süreçler arasındaki bağları, bağlantıları, karşılıklılığı..

Burada kapitalist iktisadi ilişkiler örgüsünün gelişmesinin dönüştürücü gücünün özellikle belirleyici olduğunu düşünüyorum. Çünkü sizin tanımladığınız toplumsal sözleşme fikrinin dayandığı rıza arayışının ve anlayışının kök salıp yayılmaya başlaması, aşağı yukarı, söz konusu gelişimin kendini hissettirmeye başladığı dönemlere denk düşüyor. Tabii kapitalist iktisadi ilişkiler örgüsünün hayatın diğer belli başlı bütün alanlarında dramatik dönüşümler doğurduğunu ihmal etmemek gerek.

Bugün bulunduğumuz noktadan David Hume'un, Adam Smith'in yaşadıkları 18. yüzyıl ortalarına baktığımız zaman bu dönüşümün ne kadar muazzam olduğunu görüyoruz. Bütün bunların dinamikleri, ilişkileri ve aralarındaki etkileşimler nelerdi? Bu çerçevede, mesela, liberal ekonomi kurgusunun asli faili veya aktörü olan "birey"iyle, liberal siyaset kurgusunun hakların öznesi ve taşıyıcısı olan "birey"i arasında ne gibi bir ilişki vardır?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi burada önce senin de ilgini çekecek olan bir gelişmeye değineyim. Siyaset felsefesi içinde bu meseleye

yaklaşanların, önemli eksiklerini kapatan bir başka meseleye yaklaşma, kurumsal iktisatçılık dediğimiz gelenek içinde ortaya çıktı.

Bu kısmen oyun teorisi tekniklerini kullanan bir yaklaşım, kısmen de mukayeseli sosyoloji ve bununla özdeş olan mukayeseli tarih egzersizlerini kullanan bir şey. Yani "nerelerde bu gün kapitalizm ve demokrasi dediğimiz gelişmeler oldu, nerelerde olmadı? Bunların, bazı toplumsal tarihi örneklerde olmasıyla, bazılarında olmamasını bir fark analizi ile ele alıp, insanların hangi kurumları niye ürettiklerine bakmamız lazım." dediler ve bu olay içinde, mesela birey kategorisi gündeme çıkmadı.

Bizim birey, bireyselcilik gibi, bu eski siyaset felsefesi yaklaşımını kavramlaştırmalarımız, bu yeni kurumsal iktisatçılıkta, yani iktisat tarihi ve kurumsal iktisatçılığı iç içe yapan insanların yaklaşımında söz konusu değil. Mesela Douglass North'ta birey kategorisi nokta yok.

Melih Yürüşen: O zaman haklar ne oluyor?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi ben de hak kavramına geçmek istiyordum. Yani *right*. Bir insanın, hem kapitalizmdeki hem demokrasideki insanın, zaten kararlılık kazanmış kapitalist gelişme süreçleri ile kararlılık kazanmış demokrasi gelişme süreçleri arasında tarihi dinamik ilişki var. Şimdi hak sahibi olarak insanın görülmesi hem siyasette hem iktisadi hayatta ortak bir özellik.

Yani bir adam tarlasını isterse boş tutabilecek ise, isterse satabilecek ise, isterse tarlasında 50 sene sonra ürün verecek kavaklık üretebilecek ise ya da isterse karpuz yetiştirecek ise, ne yapacağına dışarıdan müdahale edilmeyecek ise, bir iktisadi hakka sahip. Tamam mı?!

Aynı şey o insanın, fikrini ifade etmesinde, başka insanlarla ilişkilerini yaşamasında, başka insanları çağrıştıran konularda, başkalarının müdahale edemeyeceği kararları alma hakkı için de geçerli. Yani, mesela, "kendi içine doğduğu dinden başka dindeki biriyle evlenebilir mi evlenemez mi? Babasının mesleğinden farklı bir meslek sahibi olabilir mi, olamaz mı? Hep yaşadığı yerden ayrılıp, başka bir yerde yaşamaya kalkışabilir mi kalkışamaz mı?" ya da "Dinini değiştirebilir mi? Katolik ise, Katolikken vazgeçip Protestan olabilir mi?" gibi iktisadi hayat dışında, insan hayatının toplumsal örgü üstünde gündeme gelen, insan hayatının iktisadi olmayan süreçleri ile ilgili kararları alma, kendi kararlarını kendi alma hakkına sahip olmasıyla, iktisadi süreçler üstünde kendi kararlarını alma hakkına sahip olması aynı şey.

Onun için ben demokrasi ile kapitalizmi iki farklı kurumsal örgütlenme olarak görmüyorum. Bir veçhesinde demokrasiyi, öteki veçhesinde kapitalizmi üretmiş bir dünya tasarımının ortaya çıkıp geliştirilmesi ve bu bir dünya tasarımıyla örtüşen bağdaşabilen, birlikte gelişebilen bir toplumsal örgütlenme kurgusunun ortaya çıkması olarak görüyorum.

Melih Yürüşen: Siz bu ayrım tamamen yapaydır diyorsunuz. Bunlar birbirini gerektirir ve birlikte var olur diyorsunuz.

Yahya Sezai Tezel: Hem mantıki olarak bakarsan, hem analitik olarak bakarsan, hem de tarihi, olgusal ve gerçeklik olarak açıklamağa kalkarsan, kritik mesele, insan, kendi kişisel varlığı ile insan!. Buna birey demek pejoratif anlamda yaygın bir tutum.

Böyle çok cahil insan var: "yaşa veya yuh!" demek için.. Niye "yaşa" dediklerini ya da niye "yuh" dediklerini bilmeden "yaşa ve yuh!" demek için insanların sınırlanması imkansız bir serbestileri var. Ve vatandaşlarımız, kardeşlerimiz, bütün dünyadaki insanlar avazı çıktıkları kadar "yaşa ve yuh!" diye bağrışıyorlar. Biz bu gürültü içinde analiz yapmaya çalışıyoruz. Onun için "yaşa ve yuh" derken, çok kullanılan kelimelerden uzak durmak lazım. Belki işte kapitalizm kelimesinden uzak durmak gibi.

Şimdi birey kategorisi de böyle. Birey denilince kendi nefsinden başkasını kimseyi düşünmeyen çıkarıcı, bencil bir varlık kastediliyor. Söz konusu o değil. Bireyden kastedilen kendi varlığı, bedeni ve gayri maddi varlığı, zihni, moralitesi, hafızası, ve ailesi ile insanın, kendi beşikte doğmuş ve mezara girecek olan kendi ayrı varlığı ile insanın, hak sahibi olup olmaması meselesi. Kurumsallaşmış hak sahibi ; yani lütfen kendisine izin verildiği zaman hakkı varmış gibi davranması değil. Müdahale edilmesine karşı kurumsal olarak korunan hakları var mı? Şimdi varlık hakları dediğimiz vakit, -ki burada Locke bence burada çok zeki, olağanüstü zeki- hak sahibi olarak var olma hakkı var mı?

Bu hak sahipliği, iktisadi değer taşıyan varlıklar üstünde iktisadi hak; mesela, dinini değiştirme meselesinde bir moral hak meselesi.. Ya da evlenme veya evlenmeme, veya modern bir örnek vermek gerekirse, homoseksüel olma veya homoseksüalitesini yaşama veya yaşamama biçiminde cinselliği üzerinde bir hakkı var mı? Ya da bedeni üstünde, bedeninin cinselliğini kullanması üstünde hakkı var mı yok mu meselesi ile, bankada parasını hangi *assete* yatıracağı üstünde kendi inisiyatifini kullanma hakkı var mı yok mu meselesi bence özdeş. Keyfi

müdahalelere karşı kurumsallaşmış süreçlerle korunan hakları var mı? İnsanların, bu şekilde hak sahibi insanlar olarak, varlıklar olarak görüldüğü bir örgütlenme mi söz konusu, yoksa böyle bir örgütlenme yok mu?

Şimdi tarihe baktığımızda bu istisnai olan bir uygarlık. Yani istisnai olan bir kültür tarihi. Toplumunu oluşturan alt grupların, aile, insan, alt grupların, ötekilerin müdahalesine, toplumdaki ötekilerin müdahalesine veya toplum içindeki siyasi ya da dini örgütlenme hiyerarşilerinin ve otorite merkezlerinin müdahalesine karşı korunan hakları olmasının, ortada üretilen kültürün ve bunun sonucu veya bununla eşzamanlı olarak, adeta özdeş olarak ortaya çıkan toplumun tarif edici özelliği olması istisnai.

Melih Yürüşen: **Günümüz içinde mi istisnai?**

Yahya Sezai Tezel: Hayır. Tarihte istisnai.

Melih Yürüşen: **Ama günümüzde giderek istisnai olmaktan çıkıyor.**

Yahya Sezai Tezel: Ya da çıkmıyor: İşte Çin!. Dünyada her beş insandan birisi Çin'de yaşıyor. Mesela Çin'de istisnai olmaktan çıkmadı. Kapitalizm gibi görünen bir şey var ama demokrasi yok. Tasarruf oranı, sevgili Melih, yüzde kaç biliyor musun Çin'de? Bugünkü bir derste de söyledim: Çin'de gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde elli yedisi tasarruf ediliyor, yüzde elli yedisi...

Melih Yürüşen: **Çok yüksek bir oran.**

Yahya Sezai Tezel: Evet. Çünkü Çin'de hâlâ, o muazzam nüfusu, bir milyar küsur milyon insanı yöneten bir çok güçlü çoban var: Çin Komünist Partisi. ÇKP, Çin hasılasının yüzde elli yedisinin tasarruf edilmesi gerektiğine karar vermiş. Dolayısıyla Çin'de, piyasa olmasına rağmen, ne kapitalizm, ne de demokrasi var. Bundan ötürü de piyasa olayını uğraştığımız analitik meselede çok fazla abartmamak lazım. Çin'de bir piyasa var. Ama Çin'de kapitalizm de yok, demokrasi de yok.

Melih Yürüşen: **Bunun sebebi, sizin kapitalizmi tanımlarken söz ettiğiniz matrisin, onu kendi tarih ve kültür dinamikleri içinde üretmiş belli bir kültürel coğrafyanın ürünü olması, olmasının?!**

Çünkü kapitali kullanma hakları ile ilgili temel aksiyomunuzu oluşturan bu iktisadi, siyasi, kültürel matrisinizin, 17. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren, fikri-felsefi öncülerinin temel tasavvurlarını dayandırdıkları epistemolojik-moral bazı öncüller bakımından farklılıklar gösterebilirler dahi, aslında benzer fikirlerden ve

endişelerden hareketle asli karakteristik unsurlarını şekillendirdikleri bir düşünce örgüsüyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu düşünüyorum: hem kendi içinde giderek sekülerleşen, hem de, böylece, unsurları arasındaki farklılıklar, rekabetin ve mücadelenin niteliği ve şiddeti ne olursa olsun, içinde doğduğu kültürel coğrafyanın sekülerleşmesine hizmet eden liberal paradigmayla birebir bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Ve tıpkı sizin demin mükemmel biçimde izah ettiğiniz gerekçelerle, onun değişik iki veçhesini, iktisadi boyutuyla siyasi boyutunu birbirinden ayırmıyorum. Onları birbirlerini karşısında konumlamıyorum.

Ama bunu yapanlar var: siyasi liberalizmi, demokrasi ve demokratlık ile eşanlamlı ve özdeş olarak kullananlar. Demokrasiye, kimin yöneteceğini belirleyen bir süreçler ve mekanizmalar bütünü olmaktan öte ve fazla bir anlam atfedener.

Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Böylece hem Çin örneğiyle dikkat çektiğiniz kapitalizm-demokrasi ilişkisi biraz daha açılabilir; hem de benim görüşüme göre, teknik bir ayırmadan başka bir şey olmayan iktisadi liberalizm-siyasi liberalizm ayırımında, demokrasinin, siyasi liberalizmin kendisiymiş gibi kullanılması konusu daha iyi anlaşılabilir sanırım.

Yahya Sezai Tezel: Buna gireceğim unutmayacağım, senin istediğin meseleyi ele alacağım. Fakat senin bu son açılımını sergilerken değindiğin bir şey var; onu, belki arada halletmek lazım. O da bu coğrafya, yani kapitalizm ve demokrasinin küresel insanlık tarihinde beşiği olan ve bugün, en gelişmiş, en sağlam temellere dayandığı coğrafya! Bu coğrafya, söz konusu tecrübeyle tamamen barışık olan insanların coğrafyası değil.

Şimdi bunun tarihini, North'un siyasetle iktisadi başka çerçeve içinde iç içe geçiren kurumsal iktisatçılığı, yeni siyaset tarihi ve iktisat tarihi çalışmalarında -ama özellikle iktisat tarihi ağırlıklı olarak tabii- erken ortaçağlardan itibaren ele alıyor. Bu çalışmalar, Avrupa'da ortaya çıkan dönüşümün başlangıcını ortaçağların içinde yakalıyorlar. Öyle ki 1500 yılında, bu dönüşümün olduğu Kuzey İtalya, Portekiz, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerdeki yaşama ve üretme standartları dünyanın geri kalanından anlamlı ölçüde farklılaşmış, söz konusu dönüşüm bu farklılaşmayı sağlamış. Yani 1500'e geldiğimizde, 1500'e kadarki farklı tarih, Avrupa'nın bazı bölgelerinde sahneyi değiştirmeye başlamış.

Şimdi kökü, erken ortaçağlarda olan bu dönüşümün ortaya çıkarttığı yeni durumun, iki kolay hazmedilmeyecek sonucu var: Bunlardan biri iktisadi eşitsizlik. İkincisi; insanı, birey ve aile ölçeğinde yalnız bırakması. Bu dönüşümün sonunda her ne kadar en avantajlı olanların, en fakirlerin refah düzeyi de artmış olsa dahi, her ne kadar en fakirin refah düzeyi de iyileşmişse olsa dahi, iktisadi eşitsizlik, orada, tarihte daha önce görülmemiş bir çok çok çok zenginler sınıfı ortaya çıkartıyor. Ki bu çok çok zenginler, yönetici değiller. Yani Bill Gates Amerika'da cumhurbaşkanı değil.

Tarihteki daha önceki uygarlıklarda çok çok çok zenginlik, sadece yöneticinin elinde bir imtiyaz. Yani Osmanlı Padişahu çok zengin; sarayda yaşıyor. Ama Osmanlı'da o yönetici sınıfın, vezirler vükela vesaire dışında, en zengin ile en fakir arasındaki fark aralığı dar. Osmanlı'nın Bill Gates'leri yok. Bu eski uygarlıklarda, idare edilen büyük nüfus yığınları içinde iktisadi farklılaşma çok daha sınırlı.

Şimdi kapitalizm, bir kapitalistler sınıfı ortaya çıkartıyor; öyle bir sınıf ortaya çıkartıyor ki, bu sınıfın iktisadi gücü, açık farkla elinde biriktirmiş olduğu iktisadi gücü, bu sınıfa çok ciddi idari, siyasi ve kültürel güç veriyor. Sonuçta, kapitalizmin eleştiricilerinin haklı bir şekilde gösterebileceği bir sömürü ortamı ortaya çıkmış gibi bir durum karşımıza çıkıyor. Yani nüfusun çok büyük çoğunluğu, içine giremediği karar süreçlerinde, zenginler ile yöneticilerin emrinde çalışan adeta işçi karıncalar gibi.

Şimdi bu, kapitalizmin, eğer düzeltilmezse, istikrarsız olmasına yol açacak olan bir sonucu. Yani kapitalizm kendi süreçleri içinde, iktisadi güç farkını, servet düzeyi farklarını kişi, aile bazında o kadar çok açıyor ki, bu konuda bir şey yapılmazsa, ortaya çıkan toplumsal ortam kararlı değil, sürdürülebilir değil. Marx'ın sonunda mutlaka bir ihtilal olacaktır, çökmeye mahkumdur demesine yol açan bir ortam yani.

Bir ikincisi de, kapitalizm, insanı ayakta tutan, taşıyan, önceki uygarlıklarda görülen -mesela köyde akrabalık ilişkileri, dini cemaatler-gibi destekleyici ağlardan kopartıyor; diyelim ki şehre, iki-üç milyon insanın birlikte yaşadığı, Londra'ya gelmiş; Londra'da tarlası yok, mülksüzleşmiş. Yani kapitalizm onu bir büyük kalabalık içinde sahipsiz yalnız, çıplak, tek başına bırakıyor; şu anda 15 milyon insanın birlikte yaşadığı İstanbul'da olduğu gibi. Şimdi bunların her ikisi de, hem insanları korkutan, ürküten veya "adaletsiz bir dünya batsın!" dedirten

durumlar, hem de, eğer bir çare bulunmazsa, toplumsal süreçlerin işlemlerini kesecek kırılmalara yol açan durumlar.

Melih Yürüşen: Zaten muhafazakarların daha sonraki korkuları, bu kırılmaların yaratacağı, komplikasyonlardan kaynaklanmıyor mu? Yani mesela devrim korkusu veya antipatisi?

Yahya Sezai Tezel: Tabii de; bir de muarızları var. Ben ona getirmek istiyorum sözü. Avrupa entelektüel siyasi hayatı, bu dönüşümü alkışlayan bir korodan ibaret değil. Bu dönüşüme "eyvah çok kötü şeyler oluyor" diye panikle ya da itirazla alkış tutmanın ötesinde "eyvah veya yuh" diyenlerin de olduğu bir ortam Avrupa entelektüel siyasi hayatı.

Melih Yürüşen: Bu konuşmamızın başlangıcını, açılışını teşkil eden noktanın; yani kapitalizmin entelektüeller nezdinde pek itibarlı olmamasının asıl kaynağı sanırım...

Yahya Sezai Tezel: Kilise bu dönüşüme itiraz eden temel kurum. Çünkü kilise, dünyada dönüşümün olmamasını sağlamaya yönelik bir rolü oynayan ve sürdüren şey. Din odur. Din, değişmemek üzere gelen bir kurgudur. Kiliseler dönüşümleri önlemek üzere vardılar. Dolayısıyla Avrupa'daki kilise, bu dönüşüme muarız, muhalif; ve bu dönüşüm, hem iktisadi hayatta hem de siyasi hayatta kiliseyle kavga edilerek yürütülüyor. İngiltere'de, bütün Avrupa'da.

Ama dönüşümün dindarlar dışında, kilise, rahipler dışında da çok ciddi itirazcıları var. Yani sadece bunu Marksistlerle sınırlı görmemek lazım. Çok ciddi yabancılaşma boyutuna itiraz edenler var, bu mülksüzleşme boyutuna itiraz edenler var, vesaire, vesaire. Dolayısıyla problemlili bir dönüşüm.

Ben konuşmamızın başında bu dönüşümü teşhis ve analiz etmekle daha çok uğraştım. Konuşmamın başında söylediklerimin, dönüşümün yarattığı dünyaya moral olarak sahip çıkmak isteyen bir insanmışım gibi okunmaması lazım. Çünkü bu her iki noktada, bir şeyler yapılabilirse, her iki noktada siyasetle düzeltmeler yapılabilir ise, demokrasi ve kapitalizm, yani soyutlanmış insanın ana aktör olduğu oyun, bu yalnızlık ve eşitsizlikler konusunda düzeltici mekanizmalarla kişinin daha iyi oynadığı hale gelebilir.

Melih Yürüşen: Siz demokrasiyi böyle mi kavriyorsunuz?

Yahya Sezai Tezel: Gayet tabii. Cemaatler arası demokrasi olmaz. Cemaatler arası oynanan oyunun adına demokrasi diyenler kavramlarla

kötü oynuyorlar. Demokrasi, ana oyuncu ölçeği kişi olan bir oyundur. Genel ve gizli "oy"un anlamı budur. Bugün dünyada cemaatler arası kurallar protokolü ile işletilen tek bir demokrasi yoktur. Dolayısıyla, tarih olarak eğer tutarlı ve anlamlı konuşacaksak, demokrasi örnekleri diye göstereceğimiz bütün oyunlar, insanların aralarındaki farklara rağmen, tek oy sahibi olmakta eşit oldukları bir statü ile gidip, siyasetin sonucunu belirleyecek oyu kullandıkları rejimlerdir. Rejimdir. Doğru mu?

Melih Yürüşen: Evet.

Yahya Sezai Tezel: Dolayısıyla iktisadi hayatta, piyasaya, kendi hayatını sürdürmek için bir emek arz eden insanla; siyasi piyasaya, siyasi kuralların belirlenmesi olayına katılmak için ortaya çıkan seçmen aynı kişidir. Her ikisinde de varlık haklarına sahip iktisadi aktör, varlık haklarına sahip siyasi aktör, aynı kişidir.

Eğer büyük metropollerde yaşanan, sürekli değişen coğrafyalarda, hareketli nüfusların akrabalık bağlarının kırıldığı, yeni doğan her 100 çocuktan 60'ının, İsveç'te olduğu gibi, evlilik dışında doğduğu; Amerika'da olduğu gibi, her 10 evliliğin 6'sının boşanmayla bittiği bir modern dünyadan söz ediyorsak, bu dünyada insan, kendini taşıyan eski uygarlıkların akrabalık ilişkileri, aşiretler, dini cemaatler gibi destek ağlarının dışında yaşamayı başarabilmek zorunda olan bir insandır. Bunu başaramayan bir insanın başı, iktisadi olarak da, siyasi olarak da, beladadır.

Türkiye'de olduğu gibi, cemaatlerle işletilen bir siyaset oyununa demokrasi diyorsak, bu, Türkiye'de demokrasinin var olmasının bir özel hali değil, demokrasinin olmamasının bir yansımasıdır. Yani insanlar daha henüz kendi siyasal haklarına sahip çıkmamışlardır, ancak siyasete cemaatler aracılığıyla katılırlar ise, burada varlık hakları oluşmamıştır.

Melih Yürüşen: Anlıyorum.. Şimdi, o halde, sizin için demokrasi, az önce bahsettiğiniz olumsuzlukların düzeltilmesinin bir aracı veya bir mekanizması mıdır? Öyleyse, bu nasıl oluyor, bunu nasıl sağlıyor demokrasi? Kapitalist iktisadi ilişkiler örgüsünü düşünelim. Bu aslında genel mülkiyet hakları vasıtasıyla kapital sahiplerinin haklarının hukukun teminatı ve garantisi altına alındığı bir yapı demek.

Ama bir yapı olarak kapitalizm, işleyişi içinde, bazı dezavantajlar üretiyor özellikle mülksüzler ve piyasa içinde çok da geçerli nitelikleri olmayan insanlar açısından. Demokrasiyi, bir çeşit

hakkaniyetsizlik şekline de bürünebilen veya böyle algılanabilen bu dezavantajların bir biçimde telafisini sağlayan bir mekanizmalar bütünü olarak mı görmeliyiz yani?

Yahya Sezai Tezel: Hayır burada konuya normatif yaklaşmamamız, dolayısıyla bu senin soruna, tarih zemininde yapılan analiz meselesi olarak yaklaşmamız lazım. Yani kararlılık kazanmış demokrasilerin tarihine baktığımızda "ne olmuş?" diye sorarsak, şunu görüyoruz: İstikrarsızlığın, kararsızlığın, bu oyunun parçalanma riskinin farkında olan avantajlılar, kendi egemenliklerinden feragat etmeyi, kendi varlıklarını sürdürmenin bir akıllı stratejisi olarak görmüşler.

Melih Yürüşen: Evet çok doğru, aynen böyle olmuş...

Yahya Sezai Tezel: Mesela İngiltere'de hem arazi sahipleri için, yani aristokrasi için, hem tarımda ortaya çıkan kapitalistler için, hem de daha sonraki sanayi burjuvazisi için İngiltere'de, Fransa'daki avantajlıların başına gelen kendi başlarına gelmesin diye "ne yapmamız lazım" sorusuna verilen karşılık "avantajsızları oyuna katmamız ve paylaşımı değiştirmemiz lazım" olmuş.

Dikkat edersen bu bir zekat dağıtma değil. "Oyunun kurallarını değiştirmemiz lazım ki, bizim içinde barınabileceğimiz oyun sürdürülebilir" şeklinde bir muhakemeyi yansıtıyor. Şimdi bu, aslında, bir problem çözme refleksi! "Adaptif etkililik" diyor Douglass North buna.

Yani İngiltere'de siyasi sistemin problem çözme etkililiği, kapitalizmin veya demokrasinin doğal bilimsel bir sonucu değil. Doğa bilimlerindekine benzeyen bir sonucu değil. Bir problem ortaya çıkmış, bu problemin önüne geldiği insan kümesinin, aktörlerin, bu problem karşısında ne yapacakları belirsiz. Çözebilirler de çözemeyebilirler de.

Çözen bir örnek İsveç. İsveç'te sosyal demokrasi, İsveç burjuvazisi tasfiye edilerek, 50 sene iktidarda kalmadı. İsveç burjuvazisi çok büyük tavizler vererek, oyunun içinde, adeta kendi mülkiyet haklarını paylaşmada öncülük yaparak, İsveç'teki siyasi süreç içinde kaldı. Bunun olmadığı yerlerde de, ihtilaller, iç savaşlar veya dağılmalar oldu.

Dolayısıyla, ortaya çıkan bu insanı yalnız bırakma olayına cevabı üreten entite, kapitalizm veya demokrasi değil. O toplumda kritik kararları alan insan kadrolarının, problemi görmeleri, tanımları, teşhis etmeleri, problemi doğru analiz etmeleri. Çünkü doğru analiz etmeyebilirler, edemeyebilirler. Yani insanların önlerine çıkan problemleri doğru teşhis edeceklerini, doğru analiz edeceklerini

varsaymak da çok büyük bir yanılgıdır. İnsanlar problemleri doğru teşhis edebilirler de, edemeyebilirler de. Doğru teşhis edebilirler, ama bu problemi çözmek geliştirdikleri yöntem yanlış olabilir. Dolayısıyla problemin teşhisi ve problemi çözecek doğru bir eylem planı, karar planı da *contingent* bir olay, yani olabilir de olmayabilir de. Üretilmesi gereken bir şey bu. Teşhis etmeyi becerebilmek lazım.

Mesela Türkiye’de siyasi elit çok uzun bir süre problemi teşhis etmedi. Türkiye’de 30 sene süren enflasyon, bir doğa hadisesi gibi, mesela Türkiye’de 30 sene üst üste deprem olur gibi, Türkiye’de 30 sene enflasyon olmadı. Türkiye’de siyasi elit, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit vb. problemi doğru teşhis etmedi, edemedi. Onun için Türkiye’de enflasyon 30 sene sürdü.

Şimdi, hem büyük kitlelerin oyuna yabancı kalmasını önlemek; hem ortaya çıkan materyal refahı paylaşmak, dağıtmak; ve hem de piyasa ilişkileri içinde iktisadi hayatta firmalara dayalı, sözleşmelere dayalı, piyasa sözleşmeleri içinde sürekli ortaya çıkan servet farklarının düzeltilmesini kurumsallaştırmak için yüksek müterakki oranlı gelir vergisi ve veraset vergisi kullanılmıştır.

Bunlar sürekli servet birikiminde meydana gelen kutuplaşmayı düzelten mekanizmalardır. Yani kapitalizmin içinde 1820 yılında müterakki gelir vergisi yoktu. Kapitalizmin içine bu servet birikiminin alıp başını gidip, bir parçalanmaya yol açmasını önleyecek yüksek oranlı veraset vergisi ve yüksek oranlı müterakki gelir vergisini sokanlar, gene kapitalistlerin kendileridir.

İkincisi işçi sınıfı, avantajlılar, yani işte işsizler, işçiler, avantajlı yurttaş, oyunun içinde olsalar da olmasalar da eşğinde yaşayan insanlar. İngiltere’de seçmen sayısı 1800’lü yıllarda olağanüstü azdır. Yani İngiltere’nin genel oya, her erişkin kadın ve erkek İngiliz’in sandıkta eşit oy sahibi olarak katılmaları modern bir olaydır. Çok yeni bir olaydır. Şimdi bunun için bu olayın dışında tutulanlar mücadele ettiler; kutuplaşma olmadı. Bunlar da bu oyunu bozmak için mücadele etmediler. Oyuna katılmak için mücadele ettiler. Yani ihtilal olmadı.

İhtilal ne? Oyunun bozulması, oyunun dağılması. İhtilal, oynanan dönüşümün üstünde olduğu oyunun, kurgusunun kırılması, dağıtılması değil mi? Herkesin eline aldığı sopayla sahada oynamak üzere sahaya dalması veya seyirciler arasında birbirine vurmaları. İhtilal oyunun dağıtılması. Şimdi oyunun dağıtılmaması için, avantajlı

olanların da avantajlı olanların da, oyun içinde oyunu değiştirmeye yönelmiş olmaları, yönelmeleri gerekiyor.

Melih Yürüşen: Demokrasi bunu mu sağlıyor?

*Yahya Sezai Tezel: Demokrasi buna imkan veriyor; ama bunu sağlamıyor. Demokrasi içinde bu çıkışın kapısı açılabilir, açılmayabilir de. Hiç bir şeyi sağlamıyor. Şimdi demokrasi dediğimiz şey, başlangıçta yönetenler arasında eşitlik ilişkisinin olması, yani *primus inter pares* olan İngiltere Kralı ile, ne bileyim, 1650 yıllarda parlamentoda toplanan insanlar, yani İngiltere’de yaşayan nüfusun çok ama çok ufak bir kesimi arasında. Tabii oyuna katılanlar arasında demokrasi söz konusu.*

Melih Yürüşen: Avam Kamarası da bu şekilde oluşturuluyor.

Yahya Sezai Tezel: Elbette, Avam Kamarası da İngiltere nüfusunda çok ufak bir bölümü temsil ediyor. Ama onların kendi aralarında oyunu nasıl oynadıkları önemli. Dolayısıyla, kurumsal iktisatçılığın siyasi tarihe projeksiyonu, insanların problemi doğru teşhis edecek ve onu etkili bir şekilde çözecek oyunu illa üretebileceklerini garantileyen bir şey olmadığını ortaya koyuyor. Demokrasinin başarılı olmasını, demokrasi garantilemiyor. Demokrasinin istikrarlı olabilmesi için imkanlar vardır demokrasinin içinde.

Melih Yürüşen: Peki o zaman demokrasi-siyasi liberalizm ilişkisini nasıl kuruyoruz. Yani böyle bir ayırım gerekiyor mu gerekmiyor mu? Az önce buraya geleceğim demiştiniz.

Yahya Sezai Tezel: Türkçe’de liberalizmden, siyasi liberalizmden söz ettiğimizde bazı problemlerle karşı karşıya kalıyoruz. Liberal sıfatı, hiç de böyle olmayanlar için kullanılabilir, kullanılabilir. Mesela aslında muhafazakâr olan bazı insanlar liberalizmle fazla ilişkili göründüler veya kendilerini ilişkili gösterdiler; özellikle Turgut Özal. Sonraları buna mesela Besim Tibuk’u ilave edebiliriz. Aslında hem Turgut Özal hem de Besim Tibuk, benim kavramlar değerler coğrafyamda kesinlikle liberal değildiler. Ama kendilerini liberal olarak tanıtop toplumda da haklarında liberal diye anılıp konuşulmalarına yol açan bir problem var liberalizm kelimesinde.

Melih Yürüşen: O zaman bu ayırım veya problem için bir parantez açar mısınız?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi “liber” diye bir kök yok; mesela Cumhuriyetçilik dediğimizde cumhur, kapitalizm dediğimizde kapital diye bir kök var. Gerçi bazı lügatlerde, Latince’de “libertas”ın kökü

olarak bir "liber"den bahsediliyor; ama bunun çok muğlak, belirsiz olduğu belirtilerek.

Dolayısıyla kendisinden "liberal"i bir sıfat haline getirdiğimiz ana kökü teşhis etmek gerekirse, bu kök, *liberty*. *Liberty* ise serbestlik değil, *liberty* pozitif bir hak. Bu bakımdan *freedom*dan, serbestiden, farklı. Yani benim dağda giderken nara atma serbestim var. Ama bu bir *liberty* oluşturmaz. Siyasi görüşlerimi ifade etme hakkım bir *liberty* ya da dinimden çıkma hakkım bir *liberty*. Dindar olma veya dinsiz olma, yani başkalarının bana nasıl muamele göstereceklerini gündeme getiren...

Melih Yürüşen: Yani bu biraz pozitif özgürlüğe benzemiyor mu?

Yahya Sezai Tezel: Ben pozitif-negatif özgürlüğe girmek istemiyorum. Çünkü düşünce tarihinde ve siyasi tarihte kritik kavramlar var. Onlarda netlik sağlayalım; sonra o kavramın sinonimi nedir, onu ayrıca konuşabiliriz; ama *liberty* serbesti değil. *Liberty* toplumsal kurumsal ağ içinde, matris içinde kabul edilmiş, kurumsallaşmış bir hak.

İnsanların *libertys*i olan varlıklar olarak oluşturdukları bir ölçek, bir toplumsal bütünlük liberal bir toplum. Dolayısıyla liberal bir toplum, bu insanların *libertys*ini taşıyan siyasi ve hukuki örgüyü ve gelenekleri ve kültürü gerektiren bir toplum.

Eğer insanların serbestileri, insanların *liberty* sahibi, hak sahibi ve sorumluluk sahibi olarak yaşamalarını taşıyan, bir kurumsal örgü tarafından taşınmıyorsa, orada ormana, yani *state of society*'ye* değil, *state of natura*'a** yakın bir kalan veya iç savaş veya altta kalanın canı çıksın türünden bir ortam vardır.

Eğer insanların serbest hareket etmelerini ayakta taşıyacak *liberty*leri üreten *liberty*lerin kurgulandığı bir hukuki ve siyasi örgü yoksa, bu örgü yeniden üretilmiyorsa -ki Türkiye'de yoktur; biz bütün meseleyi böyle bir örgü üretmek biçiminde başarmak zorundayız- böyle bir örgüyü önemsemeyen, böyle bir örgünün üretilmesini önemsemeyen insanların, kendileri için de bir başkaları için de serbesti telkin ediyormuş gibi ortaya çıkıp ifade ettikleri şey liberalizm değildir. Liberalizmin karikatürleştirilmesi biçimindeki yorumudur. Çünkü *liberty* kategorisi, yani kimsenin keyfi olarak dokunamayacağı ve toplumu oluşturan haklar, görevler, ödevler ve ne zaman ne nasıl yapılacakla ilgili kurallar olarak hukuki, siyasi, kültürel örgüdür.

* *state of society*, toplum durumu

** *state of natura*, doğa durumu

Melih Yürüşen: Şimdi bu örgüyle liberty kategorisiyle kapitalizm arasındaki bağlantı nedir ve bu çerçevede hukukla olan bağlantısı nedir? Çünkü bu önemli bir konu. Sizin de bundan ötürü sık sık üzerinde durduğunuz bir konu. Hukuk nosyonu, hukukun üstünlüğü... Bu bağlantıyı tam yeri gelmişken biraz açarsanız...

Yahya Sezai Tezel: Benim burada sözümü etmek istediğim, dünkü konuşmada da, bugün de vurgulamak istediğim şey şu: Burada karmaşık bir bütünlüğün gündeme geldiğini görüyoruz. Karmaşık bütünlüğü biz *heuristic** anlama ve analiz etme ve ifade etme ihtiyacımızı karşılamak için eksenlere bölüyoruz. Bir ekseninde kapitalizm, bir ekseninde liberalizm, bir ekseninde hukukun üstünlüğü. Yoksa bu bir bütünlük. Bu bütünlüğün en önemli temel özelliği nedir diye sorarsak daha anlamlı şey bulabiliriz. Bunun birkaç tane çok önemli temel özelliği var.

Melih Yürüşen: Nedir o birkaç temel, çok önemli özellik?

Yahya Sezai Tezel: İlk, uyulacak kuralların varlık statüsü ile ilgili bir varsayım, bir tavır. Uyulacak kuralların varlık statüsünün, insanların, "bir araya gelip böyle yapalım" dedikleri insanların kararı olarak görülmesi lazım ki, hukukun üretilmesi kültüre içselleştirilebilsin.

Bütün kural kümeleri insanlar tarafından üretilir; ama bazı kural kümeleri, insanlara dışarıdan verilmiş bir statü içinde kendilerini tanıtır ve o şekilde kabul edilmeye insanlar zorlanırlar, alıştırlırlar, şartlanırlar. Böyle bir kural kümesinin ne sahibi ne de değiştiricisi olamaz. İnsan, insanların üretmediği bir kural kümesine uyarak yaşamak üzere toplumsallaştırılmışsa, demokrasi ve kapitalizm kolay kolay üretilmez.

Melih Yürüşen: Nasıl yani biraz daha açabilir misiniz?

Yahya Sezai Tezel: Uyulması gereken kuralların varlık statüsü hiç metafizik bir problem değil, çok pragmatik bir problem. Gitseniz insanlarımıza "x konusunda neyi nasıl yapmalılar, sen neyi nasıl yaparsın, bir başkası şöyle yaparsa ona ne yapmamız lazım" diye günlük hayatın pratiği içinde soru sorsanız; size bir kural zikretse, siz de bunun üzerine "bu kural nerden kaynaklanıyor" diye sorduğunuzda, "bu kural Allah'ın emri" ya da "bu kural doğa yasasıdır" derse; yani zikrettiği kuralı, insan iradesini, tercihini gündeme getirmeyen, insanın başka

* *heuristics*'le, yani geçmiş tecrübelerden faydalanarak problemleri çözme ve iş görme gücünü geliştirme yöntemi; bu konuyu inceleyen bilim dalı ile ilgili olan.

türlü olmasını sağlayamayacağı, insana dışarıdan verilmiş durum, insanın ölümlülüğü, insanın yaşlanması gibi çaresi olmayan, kabul etmek zorunda olduğu, doğasının bir parçası gibi görüyorsa; bu, insanın varoluşuyla ilgili temel bir tavidir. Eğer kurallar gerçekten öyle görülüyorlarsa, onların öyle oldukları varsayılıyorsa, öyle bir varsayımdan sonra demokrasi ve kapitalizm kolay kolay üretilemez.

Çünkü eğer demokrasi, insanların karşısına çıkan problemleri çözmek için, eşit statülerde katılacakları kuralları belirlemeleri ve değiştirmeleri, bu kurallar içinde yeni kurallar üretmeleri ise, ki budur, o taktirde insan, kuralları, kendisini ilgilendirmeyen dışarıdan bir şey gibi görüyorsa, bu kuralları üretme oyununda, Türkiye’de olduğu gibi, ciddi bir şekilde aksar.

Mesela Ak Parti’nin de Türkiye siyasetindeki temel felsefi tıkanıklığı budur. Hem dine yaptıkları referansla, insanın uyması gereken kuralların dışarıdan verildiğini, Allah’ın vahyi, emri olduğunu kabul etmeyi, siyasetlerinin bir temel aksiyomları olarak öne sürüyorlar. Hem de, Türkiye’deki siyasette, demokrasi içerisinde üretilmiş kuralları daha iyi işleterek yeni kurallar üretmeye çalışıyorlar. Bu temel çelişki, varoluşsal bir çelişkidir, uyumsuzluktur, tıkanıklıktır.

Melih Yürüşen: Formüle ettiğiniz şekliyle Türkiye’nin kendi dokusundan kaynaklanan bir problemle karşı karşıyayız ve Ak Parti’nin varoluşsal çelişkisini de problemin mahiyetini kavrayamamış olması teşkil ediyor. Peki bu problemin aşılmasında kapitalizm ve demokrasi ikilisinin oynayacağı fonksiyon, rol ne olabilir o halde?

Yahya Sezai Tezel: Şimdi bakın, gene buna normatif değil de, tarihte yaptığımız bir analiz içinde cevap vermeye çalışalım. Şimdi demokrasinin ve kapitalizmin anavatanı diyebileceğimiz yerleri, Angus Madison’un iktisat tarihi analizlerindeki gruplandırmada “west ve rest”, yani Batı ve geri kalanlar, Huntington’ın sekiz uygarlık alanındaki klasifikasyonunda, sen de buna kapitalizmin ve demokrasinin kendi coğrafyası diyorsun, batı, yani Avrupa ve uzantıları, Avrupa, Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda vs. oluşturuyor. Bir tek Japonya’yı arada bir kategori olarak görüyorum.

Buradaki “dünyayı dönüştürmeyi sağlayan” tırnak içinde “başarı neydi” diye sorarsak, gene kapitalizm kategorisi başarıyı yakalamamızı engelliyor. Çünkü kapitalizmin başarılı olmasını sağlayan arka planda bilim ve teknoloji var. Dünya nüfusu 1820-1998 arasında, yani, 200 yıl

içinde dünya nüfusu 5 kat artmış. Ama hasıla 40 kat arttığı için, kişi başına hasıla 8 kat artmış. Mesela bu, sadece bir buçuk kat artsaydı, yine kapitalist bir hukuki, iktisadi dönüşüm olabilirdi. Ama bugün sözünü ettiğimiz kapitalizm olmazdı. Kapitalizm dünyada başarılı oldu derken, kapitalizmin bu hasılayı dünya nüfusu 5 kat artarken 40 kat arttırmasını ölçü alıyoruz. Çünkü bir bilimsel devrim yaşandı ve bilimsel devrim sayesinde teknolojik devrim yaşandı.

Yaptığımız analizin, mutlaka bilimsel devrimi mümkün kılan koşulların veya kurumsal matrisin ne olduğunu da açıklaması lazım. Çünkü bilimsel devrim zenginlikten türemiyor. Bilimsel devrim zenginliği yaratıyor. Bilimsel devrim zenginliğin anası. Bilimsel devrimi sağlayan şeyle sermaye birikimini sağlayan şey aynı şey: İnsanların kendi değerlerini ifade hakları üstünde keyfi müdahalenin olmaması. Çoğunluk kanaatlerinin de, insanların kendilerini ifade etmelerini engellemek için kullanılmaması: Yani bilimsel yaratıcılığa, sanattaki yaratıcılığa en büyük engel, despot iktidarlardan gelmez. Despot çoğunluklardan gelir.

Şimdi bir bilim adamının, mesela Galileo'nun yargılanmasını düşünelim. Galileo'nun bilim yapması ankete tabi tutulsaydı, Galileo beynini tesettüre sokmak zorunda kalabilirdi. Ancak öyle bir kurumsal ortam ortaya çıkıyor ki, insanlar teminata bağlanmış, tesadüfi veya başka bir insanın iyi niyeti, zekatı, müsamahası ile değil, teminata bağlanmış bazı hakların sahibi olarak yaşayabilecekleri bir ortamda yaşıyorlar. Dolayısıyla böyle bir ortamın ortaya çıkmasının mümkün kılan kurumsal ağın ve bunun yapılanmasını izah edilmesi lazım.

Melih Yürüşen: Bunun için günlük hayat pratiği içindeki kuralların kaynağını insan iradesine, tercihlerine bağlayan bir bilme anlayışına mı ulaşmak gerekiyor?

Yahya Sezai Tezel: Bununla ilgili özel bir kabul, özel bir tavır lazım. Yani insan bilebilir mi bilemez mi? İnsan, içinde bulunduğu durumda, yani sonsuz bir kainatın içinde, ölümlü bir varlık olarak yaratılmış. Dünyada hastalıklar, sefaletler, haz, neşe var. Bir tarih var. Dünyayı başka canlılarla paylaşıyor; belirsizlikler, depremler, yangınlar, vesaire, vesaire.. İçinde bulunduğu durumun, açıklanması, bilinmesi gereken bir problem; insan bunu, insan tarafından bilgisinin üretilmesi gereken bir mesele olduğunu düşünebilir de düşünmeyebilir de.

İki, bunu bilebilecek türden bir ehliyete sahip, bilmesini sağlayacak türden bir varlık olduğunu, buna ehil olduğunu görmesi lazım. "Evet bu

mesele bilinebilir ve ben bunu bilebilirim. Hadi bilmeye çalışalım” diye yola çıkması lazım. Şimdi bütün uygarlıkların “evet bilinebilecek bir problem vardır ve insan bu problemi bilmek imkanına sahiptir.” aksiyomunu kabul ettikleri söylenemez. Aksine durum tam tersidir..

Melih Yürüşen: Yine açabilirsiniz biraz..

Yahya Sezai Tezel: Açayım: Adeta Tanrı yaratmış olabilir kainatı, insanı da Tanrı yaratmış olabilir. Ama Tanrı'nın aklını keşfetmeye kalkışabilir insan, değil mi? Bilim nedir? Bilim, kainatın kurgusunun deşifre edilmeye çalışılmasıdır, değil mi? Eğer bilim, kainatın kurgusunun deşifre edilmeye çalışılması ise, eğer bu kainatı Tanrı yaratmışsa, Tanrı'nın kainatın içine yerleştirdiği aklın, insan tarafından tekrarına insanın kalkışması demektir.

İşte bu Prometheus efsanesi! Ve birçok çok koyu dindar bunun küfür olduğuna dair samimi kanaattedir. Çünkü bu, Tanrı'nın aklını Tanrı ile paylaşmaktır. “Ki tasavvufta Enel Hak dedirten hak dedirten, insanda böyle bir özellik vardır” dersiniz, o zaman ben, Tanrı'nın, “bu planı o kurmuş ve bu planı taşıyan bir evreni yaratmış, beni de bunun içine yerleştirmiş, bana da kendi aklından bir şey vermiş, ben sanki Tanrı imişim gibi” ne yaptığını deşifre etmeye kalkmış oluyorum. Bilim budur. Şimdi bunun insanı yok edebilecek bir tehdit, tehlike yarattığına dair kocaman bir kabul var uygarlıklar arasında.

Adem'in Cennet'ten kovulmasına, Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasına yol açan, Adem'in kendisine yasaklanan meyveyi yemesidir. Yasaklanan meyve cinsellik değildir. Yasaklanan meyve bilgidir. Hem Sümer efsanelerinde, hem de Sümer efsanelerinin tekrarlandığı *Eski Ahd*in girmesi *Genesis* kitabında yasaklanan şey. Tanrı, Adem ile Havva'yı yaratır, cennet bahçesine yerleştirir. İçinde akan dört nehirden biri Dicle'dir, ötekisi Fırat'tır. Cennet bahçesi Mezopotamya'dır, Irak'tır, Bağ-ı İrem'dir ve der ki Tanrı, *Eski Ahitte*, *Genesis*'te “buradaki bu bahçeyi ek, biç; aradan meyvelerinden kendin de faydalan; ama sadece bir ağaca yönelme, o ağacın meyvesi sana yasak.”

Yasaklanan meyve bilgi meyvesidir. Çünkü bu meyveyi yemek demek, Tanrı'nın aklını çalmaya yönelmek demektir. Bu Yunan mitolojisinde Prometheus kalkıştığı şeyle aynıdır; Prometheus'un çaldığı şey, yani ateş, yakmanın bilgisi, tanrıların bilgisidir. Onu insanlara vermesi çok büyük suçtur. Yani insanların bilmeye

kalkışmaları, Tanrı'nın aklını deşifre etmeye kalkışmaları, alkışlanan teşvik edilen bir tavır değildir, bir iş değildir.

Bir çok kültür, bunu, en büyük küfür gibi görüp, gösterip bunu yasaklamayı kurumsallaştırmıştır. Kainat karşısında insan, işte, eski Sümer efsanelerinde zavallı bir varlıktır ve nasıl bilebilir ki? Bilemez. Yani insanın varlık statüsü, Tanrı'nın aklına bulaşmaya yetmez. Eğer öğrenmeye kalkarsa da kendi başını belaya sokar. Ne olur? Cennetten kovulur, cezalandırılır.

Şimdi takdir edersiniz ki, bir kültürün insan tasarımı, insanın varlık statüsü ile ilgili temel varsayımı, insanı, aciz, verilenle yetinmek zorunda olan, verilen dışına taşmaya kalkarsa, başını belaya sokacak bir varlık gibi görüyorsa, böyle bir dünya tasarımı içinden, bilimsel keşiflerin böyle oluk oluk akması, bilimsel keşiflerin kaynadığı bir pınarın ortaya çıkması ihtimali azdır, değil mi?

Her kültür, bilimsel veya felsefi bilgiyi engellenmemiş bir şekilde, kültürün öteki kabullerinden bağımsız olarak üretebilir aksiyomu yanlıştır. Kültürlerin başka temel kabulleri, bu kültürler içindeki insanların inovatif, keşifçi, yenilikçi olmaları üstünde ciddi etkiler yapar. Bazı diğer kültürlerin bazı diğer özellikleri, insanların bilimsel yaratıcılığını teşvik eder; bazı kültürlerin bazı özellikleri, insanların bilimsel yaratıcılığını engeller.

Avrupa'da olan tarihe geri dönüp baktığımızda, öyle bir kurumsal ortam ortaya çıkmaya başlamış ki, orta çağlardan itibaren, 1500'de İtalya'da Rönesans patlamış. 1500 bir sonuç; başlangıç değil İtalya için. Öyle bir dönüşüm olmuş ki burada, insanların bilgide, tekniklerde, siyasette, toplumsal ilişkilerini tarif etmekte kendi başlarına çözümler aramalarını, üretmelerini engelleyecek bu çok önemli engel ortadan kalkmış..

Melih Yürüşen: Bunda ticaretin, kapitalin gelişmesi mi belirleyici olmuş..

Yahya Sezai Tezel: Hayır,hayır,hayır... Bu ekonomistik bir yaklaşımdır, ekonomizm fetişizmidir. Bu bir bütünlüktür. Tacirler, beyzadeler, aristokratlar, sanatçılar, hatta Katolik kilisesinin içindeki rahipler rol oynamış bunda. Yani bunun ekonomistik bir determinizmle açıklanması hatalıdır.

Melih Yürüşen: Ben de zaten determinizmi kastetmiyorum Hocam; sadece bir ilişki kurulup kurulamayacağını soruyorum..

Yahya Sezai Tezel: Japonya'da da tacirler dolu, Osmanlı'da da tacirler var. Ben sana bir Venedik yağlı boya tablosu getireyim. 1500 yılında Venedik, Osmanlı taciri kaynıyor. Tacirin varlığı, tacirin yokluğu değil aradaki fark. Ticaretin yapılmaması, yapılması değil. Aradaki fark, tacirlerin birbiriyle ve arazi sahipleriyle oynadıkları oyunda, insan ilişkilerinin hangi kurallara tabi olarak yürütüleceği. Bunun ticaretten türetilmesi söz konusu değil.

Melih Yürüşen: Ticaret yerine kapitalizm desek..

Yahya Sezai Tezel: Kapitalizm, ticaret ve servet birikiminin kendiliğinden ürettiği bir iktisadi hukuk değil. Servet birikimi Osmanlı'da da var. Halil İnalçık'ın gösterdiği gibi, Osmanlı'da ticarete, mesela Bursa'da ipek üreticiliğinde, çok ciddi manifaktür veya *putting out* sistemiyle, yani başkalarına işleri dağıtarak, üretimde ve ticarete çok ciddi servet birikimleri var.

Osmanlı'da kapitalizm dediğimiz dönüşümün olmaması, servetin ve tacirin olmamasından değil, Osmanlı'da oynanan oyunun, keyfi güç kullanılmasının ve insanların siyaset oyununda kendilerini aktör gibi görmemelerinden, siyaseti yürüten insanların da kendilerini ve idare ettikleri insanları aktör gibi görmemelerinden...

Melih Yürüşen: İngiltere'den en büyük farkı da bu belki..

Yahya Sezai Tezel: Evet, doğru. Siyaset, çünkü, Osmanlı'da, insanların kendi aralarında oynadığı oyun gibi değildir. Osmanlı'da bu konuşmayı Sokullu Mehmet Paşa'nın huzurunda yaptığımızı tahayyül edelim: Diyelim ki bizi bir zaman makinesi götürdü, Sokullu Mehmet Paşayla buluşturdu, adam da bizi kabul etti, onunla konuşuyoruz. Sokullu Mehmet Paşa, din ü devletin, Nizam-ı Alem'in, insanların ürettikleri kültürün bir parçası olduğunu kesinlikle anlamaz ve kabul etmezdi. Bu ona abes gelirdi. O, kurulu kozmosun bir uzantısıdır. Sokullu Mehmet Paşa için veya Kanuni Sultan Süleyman için. Kendileri de oynadıkları oyunun aktörü değildirler.

Melih Yürüşen: Yani kapitalizmi önceleyen başka şeyler var; bunu kabul etmemiz lazım.

Yahya Sezai Tezel: Evet. Kültürün insan nedir, varlık nedir, dünya nedir, Allah nedir, hukuk nedir, kural nedir gibi temel meselelerde ortaya attığı fikirlerin oluşturduğu bütünlük, bunun karakteristikleri, özellikleri çok önemli.

Melih Yürüşen: Haklısınız.. "History of England", işte, Germen kavimlerinin, Anglo-Saxon kavimlerinin, İngiltere'ye geldiklerinde belli bir klan demokrasisini beraberinde getirdiklerini; klan liderlerinin yetkilerinin sınırsız olmadığını, keyfi olmadığını, kurallara bağlandığını; belli istişare mekanizmalarının, sistemlerinin bulunduğunu anlatır..

Mesela, Whigler sürekli olarak İngiltere'nin tarihini, özel ve özgün demokrasi tecrübesini önemli ölçüde bununla da açıklıyorlardı. Daha sonra Norman fatihlerin getirdiği feodal yasalar önemli, ama onlar aslında bu işin özünü değiştirmediyordular ki, mesela Hume da belli ölçüde, belli eleştirilerle bunu kabul ediyor. Yani sizin ekonomik fetişizm dediğiniz şey bana da doğru geliyor. Kapitalizmi ve demokrasiyi önceleyen bazı şeyler var. Onları hazırlayan bazı unsurlar olması lazım ki, onun içinden bu gibi bir dünya çıksın.

Yahya Sezai Tezel: Dünyanın düzeni, yani evrenin düzeni insan ürünü değil. Evren insan için veri. Ama Türkiye'de şu andaki hukuki ortam insan ürünü. Yani eğer ben, içinde yaşadığım hukuki ortamı, evrenin düzeninin uzantısı gibi görürsem, yani nomos, kozmosun uzantısı ise, o taktirde, ben evreni değiştiremeyeceğim gibi, içinde yaşadığım hukuki düzeni değiştirmeye kalkışmam.

Öyle bir ortam da, güçsüz insanın olduğu bir ortam da demokrasi üretmez. Servet biriktirilebilir. Ama demokrasi üretmez. Çünkü demokrasi güçlü insan gerektirir. Adeta Tanrı'nın Tanrısallığının pırıltılarını taşıyan bir varlık olarak yaratıcı başını belaya sokabilir. Ama sokmayabilir de. Kendinde dünyayı anlama, yaşayacak kuralları oluşturabilme gücü gören bir insan gerektirir. Yani, doğru bir evlilik yapması için anasına babasına muhtaç olan insan, görücü usulü ile evlenir. Demokrasinin insanı kendisi evlenir. Kendi eşini kendisi seçer. Gerekiyorsa boşanır. Reşittir demokrasi. Dünyayı anlamakta da eşittir, uyması gereken kuralları üretmekte de ehildir, reşittir.

Melih Yürüşen: Bu noktada aklıma her nedense bir risk geldi. Şimdi konuşmamızın akışı içinde, şöyle bir ayrım netleşti. Bir tarafta kapitalizmi ve demokrasiyi kendiliklerinden, kendi kendilerinin bir hikayesi, bir filmi, bir oyunu olarak üretenler var. Mesela İngilizler, Hollandalılar. Bir de onları kendi otantik tecrübeleri olarak yaşamayanlar. Mesela Hindistan. Bu ayrım nedeniyle bir tür oryantalizm eleştirisine maruz kalma riski var sanırım.

Yahya Sezai Tezel: Ne alakası var?

Melih Yürüşen: Yok, yok ama yine de olmadığını açığa çıkarmak gerekir ...

Yahya Sezai Tezel: Alakası yok. Evrensel tarihin bütünlüğünü kullanıyoruz. Analizimizi evrensel tarihin bütünlüğü içinde temellendirebilmemiz lazım. Argümanlarımıza da hiçbir zaman tarihten başka bir kaynak aramamız lazım. Buysa konuşmamızın başında bahsettiğimiz *natural law* geleneği ile çözülebilecek bir problem değil. Dünyada oluşan tarih, doğal bir süreç değil. Evrenin *natural law*ları var, ama insan tarihinin *natural law*ları yok. İnsanın kültürü üretmesinde, insanın doğasıyla kültürü üretmesi arasındaki ilişkiyi doğru kavramak kritik mesele.

Ben bugün sizi beklerken düşünüyordum. Çok önemli geldi şu anda söyleyeceğim. İnsanın doğasının tek özelliği, bir evrensel ortak insan doğası var ise, bu da bütün insanların sadece ve sadece bir kültür üreterek yaşamaya mahkum olmasında. Bu noktada bütün insanlar ortak özelliğe sahiptir. İnsan bir kültür üretmeye mahkum. Çünkü eksik doğuyor ve dünyayı bir dünya tasarımı içinde yorumlayamazsa, içine doğduğu fiziki ortamda *survive* etmesi, yaşar kalması mümkün değil, hayvanlardan farklı olarak. Mutlaka bir kültür içinde yeniden yorumlayarak, yeniden üreterek dünyayı, bir kültür içinde yaşanması gerekiyor.

Bu bütün insanlar için geçerli. Ama insanın nasıl bir kültür üreteceği belli değil. Evet, insan bir kültür üretmek zorunda. Bir kültür içine doğarak, o kültürün yeniden üretilmesine katılarak yaşamak zorunda. Ama insan doğası, ortak bir evrensel kültürel serüveni yaratacak bir ortak insan doğası yok. Dolayısıyla, Marks'ın veya bütün *natural law*cuların hatası bu. Adam Smith'in hatası bu, *natural law*cu olduğu ölçüde Hayek'in de hatası bu: yani, insanları bırakırsanız sözleşmelerle varlık haklarını koruyacakları kapitalizm veya demokrasiyi üretirler.

Adam Smith'in ve kısmen Hayek'in hatası bu. Niye? Çünkü bir *natural law* geleneği var. Böyle değil. Oyunda başlangıçtaki kurgular, *path dependency* dediği bu kurumsal iktisatçıların, bir daha geriye döndürülemez, dönüştürülemez bir macera. Biri böyle akmaya başlıyor, ötekisi şöyle akmaya başlıyor. Bunların daha sonra birleşmelerinde, karışmalarında da ortaya çıkacak olan etkileşmeler, sentezler, gene başlangıçtaki patikaların ne olduğuna bağlı. Yani Avrupalılar ile etkileşmesi sonucunda, Çin'de olan biten başka, Hindistan'da olan biten

başka, İran'da olan biten başka. Hem gelenler farklı, hem de oradaki insanlar farklı.

Dolayısıyla büyük bir dikkatle kaçınmamız gereken şey, dünyada demokrasinin, siyasi dönüşümün ve iktisadi dönüşümün doğru analizi sırasında dikkatle kaçınmamız gereken hata, *natural law* geleneğinin yaptığı natüralistik varsayımın geçerli olmadığını görmemek hatası. Bu varsayım yanlış. İnsanlar belirli bir kültürü üretmeye programlanmamışlar. Bir kültür üretmeye programlanmışlar. Ama bu kültürün, öyle bir kültür mü olacağı, böyle bir kültür mü olacağı belirlenmemiş, *contingent*. İşte orada yoktan var ettikleri bir şey. Yani, niye bazı kültürlerde akla gelen bazı cevaplar, bazı başlı kültürlerde hiç gelmemiş.

Melih Yürüşen: Evet gelmemiş; ama belki ihtiyaçlar dolayısıyla böyle olmuş.

Yahya Sezai Tezel: Hayır. Bu, insanın bir kültürü üretmesini anlayamama acimizdir. Çünkü adama şimdi diyelim ki "Leonardo, Mona Lisa'yı yapmış." Şimdi bunu deterministlik bir modelle açıklamaya çalışır mıyız? Hayır. "İşte ne bileyim, Leonardo bunu yaptı, çünkü dün akşam ıspanak yemişti." demeyiz, değil mi?

"Leonardo resim yaptı. Dede Efendi, saba makamındaki Mevlevi ayinini besteledi" dediğimizde bir *creator* vardır, yaratıcı biri vardır ve adamın beste yapması bir yaratma eylemidir. Onu açıklamak için nedensellikler aramayız. Yaratma kavramı, yaratma eylemi, bir yaratıcının varlığını ötesinde, bir başka nedensellik ihtiyacı doğurmadığı zaman, biz yaratıcı, yaratma ve eser kategorilerini doğru anlayabilmiş hale geliriz.

Kültür kısmen eserdir. İnsanların ürettikleri bir eserdir. Kültürün "öyle mi böyle mi olduğunu" başka nedenlerle açıklamaya kalkmak, onun bir yaratım olduğunu anlayamamaktır. Elbette başka nedenler kültürü etkiler; yani Eskimoların yaşadığı ortamda üretilen kültürle, çöl ortamında üretilen kültür arasında, elbetteki, coğrafyanın, fiziki ortamın getirdiği çok temel farklar olur. Ama birbirine benzer iki ortamda yaşayan A kültürü ile B kültürünün niye bazı temel sorulara farklı cevap verdiklerini açıklamak için, illa coğrafyayı bir sebep, bir başka şeyi başka bir sebep olarak gösteriyorsak, kültürün üretildiğini anlayamamışız, bunu hazmedememişiz demektir.

Eğer kültür eser ise, insanların ürettiklerinde, "vazoyu öyle değil de böyle yapmaları" ya da "böyle değil de şöyle yapmalarını" tespitini

ötesinde, "niye öyle değil de böyle yaptıklarını" açıklama ihtiyacı duymayız. Yani Dede Efendinin "saba ayinini" bestelerken, "saba ayinini Dede Efendi oturdu besteledi" derken "bir yaratıcı var, belli koşullarda belli ortamlarda oturdu, bir eser besteliyor" derken ben,hiçbir zaman, "dün akşam ne yemişti, evvelki gün karısıyla kavga etmiş miydi" gibi şeylere bakmam.

Önemlidir tabii; sanatçıların sosyolojisi de önemlidir, elbette onlara bakacaksın, ama onlara yaratma eyleminin hangi ortam içinde gerçekleştirdiğini anlamak için bakarız. Yaratma eylemini epifenomen gibi görmek, gölge olay gibi görmek, aslında insanın fiziki evren içindeki varlık statüsündeki farkı görememekte özdeştir. İnsan, fiziki evren içinde hem bir yaratıktır, ölümlü bir yaratıktır, hem de bir yaratıcıdır.

Melih Yürüşen: Peki o zaman kapitalist kültürün Çin'e girdiği şeklindeki görüşler için ne diyeceğiz. Mesela sizin sözünü ettiğiniz matrisin Çin'de bütün unsurlarıyla değil de, kısmi mevcudiyetini mi anlayacağız?

Yahya Sezai Tezel: Kesinlikle hayır, hayır! Bunu bu şekilde yorumlamak, konuşmamın başında söylediklerimin tamamen iptalini gerektirirdi. Çünkü, dedik ki, kapitalizm, insanların iktisadi hayatta, kültürel hayatta, siyasi hayatta o sırada güç hiyerarşilerine karşı ve öteki insanlara karşı korunan kendini farklı ifade etme haklarının olmasının temel aksiyon olduğu bir oyun. Çin'de böyle bir oyun yok. Çin'de uluslararası kapitalizmin varlığının mümkün kıldığı, uluslararası kapitalizmin bazı iktisadi süreçleri işliyor. Ama tarif ettiğimiz şekliyle bir oyun söz konusu değil.

Melih Yürüşen: Ben de bu yorumu kabul ediyorum; ama popüler siyasi-iktisadi söylemde Çin'e kapitalist kültür girdi deniyor..

Yahya Sezai Tezel: Başka insanların kafalarındaki hamlığın sorumluluğunu kendime ait hissetmem. Bir *calculusla** uğraşan bir adam, dört işlemle problemi çözmeye çalışan bir başka birinin yaptığı işle uğraşmaz. *Calculusla* çözülebilecek problemler vardır, bir topun mermisinin *trajectorysini** hesaplamak *calculusla* çözülebilir. Bu hesaplamayı *calculus* bilmeyen yapamaz. Yapmaya kalkışabilir ama değil

* *calculus*, matematikte düşen bir taşın, fırlatılan bir şeyin –roket, top güllesi vb- hızı veya yörünge çizgisinin eğimi gibi sürekli değişen miktarların hesaplanması; bununla ilgili matematik dalı.

* *trajectory* mermi yolu, yörüngesi; ateşlenen veya havaya fırlatılan bir şeyin havada çizdiği eğri yol.

mi? Osmanlılar da *calculus* kullanmadan top atıyorlardı.. Attıkları on topun dokuzu boşa düşüyordu. Sonra *calculus* öğrenmeden yapmaya devam ederlerse, attıkları her on topun dokuzu boşa düşer ve yenilirler.

Şimdi bugünkü dünyada, insanların ne söylediklerine, hatta akademik unvan taşıyan insanlar dahil, sanatçılar dahil, ne söylediklerine kafayı takmamak lazım. Eğer amacımız bilgi üretmek ise, insanlığın tarihi, evrenin tarihine benzer bir şekilde, bilgisel bir zeminde ele alınmak zorunda. Şimdi biz, her önüne gelenin kainatta olan biten hakkında söylediklerine önem veriyor muyuz? Vermiyoruz. Bir minimal fizik bilimi temeli gerekiyor.

Melih Yürüşen: Ama bu popüler siyaset ve iktisat söylemine giriyor.

Yahya Sezai Tezel: Ben insanların kanaatlerini konuşmuyorum.

Melih Yürüşen: Kanaatlerini konuşmuyoruz; ama yine de bu kanaatlerin açıklanması gerekmiyor mu?

Yahya Sezai Tezel: İnsanların çok büyük bir çoğunluğu, doğru bildiklerini sandıklarını konularda yanlış şeyler bilerek mezara giriyorlar. Bu benim için de, senin de, hepimiz için de geçerli. Yani insanlar doğru bildiklerini sanarak yaşamaya mahkumlar. Bunu sanmaları, onların doğru bilmelerini sağlamıyor, değil mi? İnsanların doğru bilip bilmediği ayrı bir konu. Yani tarihte ne oldu bitti meselesi de fizik benzeri bir bilgisel zeminde irdeleniyor.

Çin'de insanların keyfi müdahalelere karşı korunan, *liberty*leri olan insanlar olarak, kültürel hayatta, siyasi hayatta, dini hayatta, iktisadi hayatta temel aktörler olarak ortaya çıkıp oynadıkları bir sahne yok. Çin'deki egemenlik yapıları, *liberty*lerin sahipleri insanlar olarak sahneye çıkıp oynamaları teminat altına almak için kurgulanmamış, değil mi?

Çin'de bir çoban, bir de bir sürü var. Çin Komünist Partisi, Çin'deki sürünün sahibi; belki de iyi bir sahibi: yani çoban, koyununu kurda kuşa kaptırmamaya çalışır. Sürünün sorumluluğunu taşır. Ama koyun koyundur, çoban çobandır. Koyun, hak sahibi bir varlık olarak, mesela, o gün nerede otlayacağı konusunu konuşmaz. Şimdi Çin'de bu gün, temel hakların sahibi olarak, temel siyasi, kültürel, iktisadi hakların sahibi olarak eylem yapabilecek Çinliler ve bunların oluşturduğu bir Çin siyasi toplumu var mı? Yok!..

Çin'de olan şey şu: küreselleşme, üretilmemiş tekniklerin ithal edilmesine imkan verdiği gibi, kültürün üretilmemiş bölgelerinin ithal edilmesi imkanını da veriyor. Osmanlı da Fransızları, Macarları getirerek, mühendishaneler kurdu ve bu mühendishanelerde kendilerinin üretmediği teknikleri, mesela *calculus* gibi, öğrenmek zorundaydılar. Çünkü on topun dokuzunu boşa atmamak zorundaydılar. Öğrenmeye başladılar. Dolayısıyla bu küresel etkileşim içinde, tutarsızlıkları olan parçalanmışlıkları olan çok kişili, şizoid *multiple personality*, çok kişiliklilik gibi, birçok farklı öge bu uluslararası eklemleşmelerle bir arada bulunabiliyor.

Ulusal tarihlerin öykülerinin toplamdan ibaret değil dünya tarihi. Dünya tarihi, aynı zamanda, birbirine sızmalar, bir birini değiştirmeler, birbirine sahip çıkmalar, yön vermelerin de tarihi. Şimdi biz, eğer Avrupa'da ve Avrupa'nın uzantılarında, dünyada belirli bir bölge oluşturmalarını sağlayan farkı anlamağa çalışıyorsak, yani bugün demokrasi dediğimiz ve kapitalizm dediğimiz kurumsal örgüler içinde bugün yaşıyor olmalarını ve bunu yaparak bütün dünyayı dönüştürmüş olmalarını açıklamak istiyorsak, Çin'de firmaların olması ve Çin nüfusunun önemli bir kısmının yabancılarla kurulan bir ortaklıklarla çalışıyor olmalarından giderek bu kültür Çin'de de oluyor dememiz gerekmiyor.

Melih Yürüşen: İşte meselenin püf, konuşmanın final noktası... Böylece planladığımız konuşmalar dizisinin ilk bölümünü tamamlamış oluyoruz aziz Hocam. Konunun doğrudan Türkiye tecrübesiyle ilgili boyutları üstündeki düşünme sürecinizin ve egzersizlerinizin sonuçları, diğer bölümlerde farklı başlıklarla ve ilişkilendirmelerin konusu olacak veya onlar içinde ele alınacak. Doğrusu sahici ve sahiden düşünme hazzını bir kere yaşamak için bu konuşmalarımızı da şimdiden ipe çekiyorum. Ve herşey için bir kere daha teşekkür ediyorum.

Yahya Sezai Tezel : Ben de teşekkür ediyorum sevgili Melih Yürüşen...